

KONSULTASJONER MELLOM STATEN OG KOMMUNESEKTOREN

MATERIALET TIL

1. KONSULTASJONSMØTE

2. mars 2016

Innhold

1	Det 1. konsultasjonsmøtet 2016	2
2	Notat fra TBU av februar 2016 om den økonomiske situasjonen i kommunesektoren	3
3	Notat fra TBU av februar 2016 om demografisk utvikling og kommunesektorens utgifter – sammendrag	10
4	Innspill fra KS til regjeringens arbeid med budsjettet 2017.....	12
5	Økt samhandling mellom statlig og kommunal sektor om digitalisering	23
6	Involvering av kommunesektoren i arbeidet med statlige lovutredninger rettet mot kommunesektoren.....	25
7	Kostnadsberegningssaker	26
8	Bilaterale avtaler – Status for reforhandling mv.	27

Vedlegg:

- a) Notat fra TBU. Demografisk utvikling og kommunesektorens utgifter
- b) KS' regnskapsundersøkelse 2015
- c) KS' budsjettundersøkelse 2016 for kommuner og fylkeskommuner
- d) Oversikt over lovmedvirkningssaker i konsultasjonsåret 2016
- e) Oversikt over kostnadsberegningssaker i konsultasjonsåret 2016
- f) Oversikt over bilaterale samarbeidsavtaler per januar 2016

1 Det 1. konsultasjonsmøtet 2016

Hovedtema for det 1. konsultasjonsmøtet er rammene for kommuneopplegget i kommende års statsbudsjett.

Det tekniske beregningsutvalg for kommunal og fylkeskommunal økonomi (TBU) utarbeider notater til møtet om den økonomiske situasjonen i kommunesektoren og om hvordan den demografiske utviklingen vil påvirke kommunesektorens utgifter i 2017. Notatet om den økonomiske situasjonen er gjengitt i kapittel 2.

Sammendrag av notatet om demografisk utvikling og kommunesektorens utgifter i 2017 er gjengitt i kapittel 3. Notatet i sin helhet ligger som vedlegg a.

KS' regnskapsundersøkelse for 2015 er et grunnlag for TBUs notat om den økonomiske situasjonen i kommunesektoren. Regnskapsundersøkelsen ligger som vedlegg c. Vedlagt er også KS' budsjettundersøkelse for 2016 (vedlegg c).

KS har fremmet innspill til regjeringens arbeid med statsbudsjettet for 2017. Innspillet er gjengitt i kapittel 4.

Kostnadsberegninger omtales i kap. 7 og en oversikt står i vedlegg e.

Kapittel 8 omhandler aktuelle bilaterale avtaler. En oversikt over bilaterale avtaler ligger som vedlegg d.

Diskusjonen på det 1. konsultasjonsmøtet er knyttet opp mot rammene for kommuneopplegget. Det er derfor i utgangspunktet kun KS, Finansdepartementet og Kommunal- og moderniseringsdepartementet som deltar på møtet. De øvrige departementene deltar bare dersom det er særskilt behov for det.

Tidspunkt for de øvrige møtene i 2016 er:

- 2. møte: 19. april kl. 13.00-15.00
- Bilaterale møter mellom fagdepartementene og KS i oktober/november

Bilaterale møter i oktober/november erstatter det tradisjonelle plenumsmøtet som har vært avholdt i etterkant av fremleggelse av statsbudsjettet.

Det finnes mer informasjon om konsultasjonsordningen på Kommunal- og moderniseringsdepartementets hjemmesider på regjeringen.no og på KS.no.

2 Notat fra TBU av februar 2016 om den økonomiske situasjonen i kommunesektoren

29. februar 2016

Notat fra TBU til 1. konsultasjonsmøte mellom staten og kommunesektoren om statsbudsjettet for 2017

Det tekniske beregningsutvalg for kommunal og fylkeskommunal økonomi (TBU) har i forbindelse med det første konsultasjonsmøtet om statsbudsjettet for 2017 fått i oppdrag å utarbeide et notat om den økonomiske situasjonen i kommunesektoren. Notatets to første deler gir en kort beskrivelse av den økonomiske situasjonen ved utgangen av 2015 og bygger på tilgjengelig informasjon per 29. februar 2016. Alle tall for 2015 er anslag som er beheftet med usikkerhet. I del 3 gjør utvalget rede for sin forståelse av den økonomiske situasjonen i kommunesektoren.

2.1 Utviklingen i netto driftsresultat

Utvalget betrakter netto driftsresultat som hovedindikatoren for økonomisk balanse i kommunesektoren. Netto driftsresultat viser hvor mye som kan disponeres til avsetninger og investeringer etter at driftsutgifter, renter og avdrag er betalt. Utviklingen i brutto og netto driftsresultat i perioden 2006-2015 er vist i tabell 1. Anslagene på brutto og netto driftsresultat i 2015 bygger på en regnskapsundersøkelse utført av KS i februar 2016. Undersøkelsen omfatter samtlige 18 fylkeskommuner og 194 kommuner, som i alt dekker 67,5 prosent av landets befolkning utenom Oslo. Oslo kommune har ennå ikke offentliggjort sitt regnskap.

De senere årene har netto driftsresultat for kommunesektoren som helhet vært relativt stabilt, og gjennomsnittet for årene 2009-2013 var nær 3 prosent. Netto driftsresultat har vært vesentlig høyere i fylkeskommunene enn i kommunene. Fylkeskommunenes hadde et svært høyt netto driftsresultat i 2010, noe som skyldes engangseffekter av forvaltningsreformen. I tillegg ser det ut til at reformen har bidratt til et permanent høyere netto driftsresultat sammenliknet med perioden før 2010.

Fra og med 2014 ble momskompensasjonen knyttet til investeringer ført i investeringsregnskapet, ikke i driftsregnskapet som tidligere. Denne endringen medførte en reduksjon i brutto og netto driftsresultat, og tallene for 2014 er derfor ikke sammenliknbare med tallene for tidligere år. Om det korrigeres for denne endringen i regnskapsføring, lå imidlertid driftsresultatet også for 2014 om lag på nivå med driftsresultatet i de foregående årene, jf. tabell 1.

For 2015 anslås netto driftsresultat for kommunesektoren som helhet til om lag 3 ¼ prosent av inntektene. Tilsvarende tall for kommunene (eks. Oslo) er 3,0 prosent og for fylkeskommunene 4,5 prosent. Bedringen hadde i hovedsak sammenheng med at utgiftsveksten ble lavere enn inntektsveksten (forbedring i brutto driftsresultat), mens

endringer i kommunesektorens netto finansutgifter hadde liten betydning for utviklingen i netto driftsresultat.

Utvalget anbefaler at netto driftsresultat for kommunesektoren som helhet over tid bør utgjøre om lag 2 prosent av driftsinntektene, med et anbefalt nivå på 1¾ prosent for kommunene (inkl. Oslo) og 4 prosent for fylkeskommunene. Anbefalingen knytter seg til konserntall, dvs. inkl. kommunale og fylkeskommunale foretak (KF og FKF) og interkommunale selskaper (IKS), mens tabell 1 kun viser tall for kommunekassene¹. Historisk har driftsresultatene for konserntallene ligget noe over kommunekassene, men avviket har blitt mindre etter at momskompensasjon ble flyttet fra drifts- til investeringsregnskapet².

Tabell 1 *Brutto¹⁾ og netto driftsresultat som andel av inntekter (prosent). Kommunekasse. 2006-2015*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 (eks. inv.moms) 2	2014	2015 ³⁾
Kommunesektoren											
Brutto driftsresultat	7,5	5,1	3,8	4,8	5,5	5,5	6,0	5,6	3,8	4,4	6%
Netto driftsresultat	5,5	2,5	0,4	3,0	3,2	2,5	3,1	2,9	1,0	1,3	3%
Kommunene (inkl. Oslo)											
Brutto driftsresultat	7,5	5,1	3,8	4,5	4,6	5,3	5,6	5,1	3,9	4,0	6,5
Netto driftsresultat	5,6	2,3	0,0	2,7	2,1	2,0	2,7	2,3	1,0	1,0	3,0
Fylkeskommunene											
Brutto driftsresultat	6,9	5,0	3,3	5,9	10,2	7,1	8,0	8,5	5,5	5,9	7,8
Netto driftsresultat	5,3	4,0	2,9	4,5	8,7	5,5	5,2	5,9	2,7	3,1	4,5

¹⁾ Brutto driftsresultat eks. avskrivninger.

²⁾ Brudd i tidsserien fra 2013 til 2014 for både brutto og netto driftsresultat. Momskompensasjon fra investeringer føres f.o.m. 2014 i investeringsregnskapet. Av hensyn til å kunne sammenligne 2013 og 2014 er det derfor vist en egen kolonne for 2013 der momskompensasjon fra investeringer er holdt utenom.

³⁾ Anslag basert på regnskapsundersøkelse foretatt av KS med data fra 194 kommuner og 18 fylkeskommuner. Oslo er ikke inkludert i tallene for 2015.

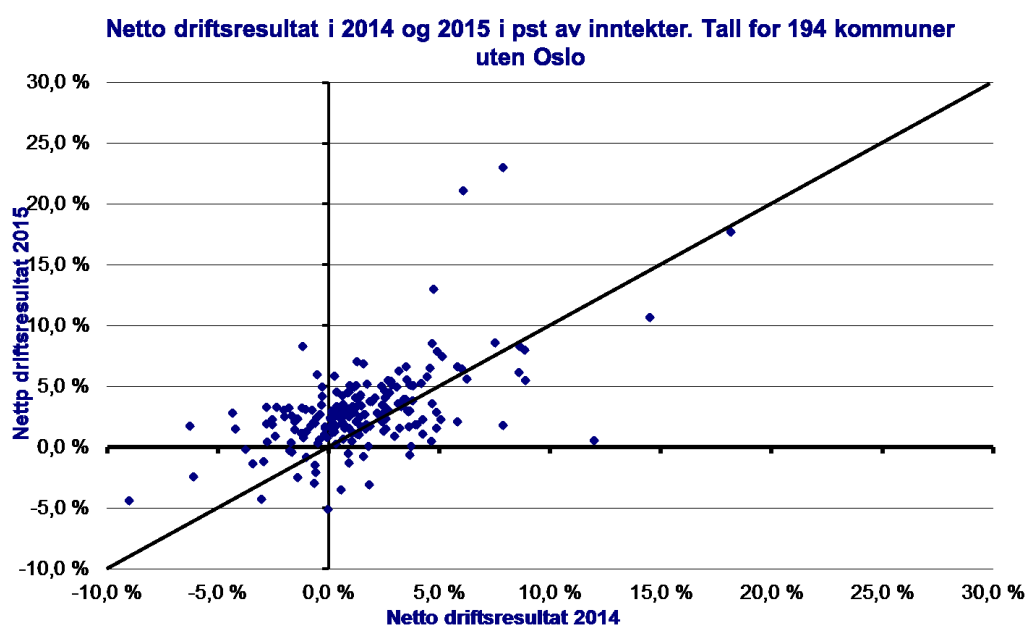
¹ Fram t.o.m. 2013 anbefalte utvalget at netto driftsresultat over tid burde utgjøre om lag 3 prosent av driftsinntektene for sektoren samlet. Denne anbefalingen knyttet seg til tall for kommunekassene. Siden momskompensasjon fra investeringer f.o.m. 2014 skulle føres investeringsregnskapet, og ikke lenger i driftsregnskapet, ble det anbefalte nivået redusert til 2 prosent for sektoren samlet f.o.m. samme år. Den nye anbefalingen knytter seg til konserntall.

² T.o.m. 2013 lå driftsresultatet for kommunekonsernet i størrelsesorden 0,4 prosentpoeng over resultatene for kommunekassene. Foretak og IKS har imidlertid også stått for en relativt sett større andel av investeringene i sektoren, slik at når inntektene fra momskompensasjon fra investeringer f.o.m. 2014 skal føres i investeringsregnskapet, og ikke lenger i driftsregnskapet, vil også avviket mellom driftsresultatene for hhv. kommunekassene og konserntallene forventes å bli mindre. I 2014 lå konserntallene 0,2 prosentpoeng høyere enn kassetallene for sektoren samlet (1,3 prosent når en bare ser på kommune- og fylkeskommunekassene, og 1,5 prosent når også foretak og IKS tas med).

Et flertall av kommunene fikk en forbedring i netto driftsresultat fra 2014 til 2015. Dette framgår av figur 1 hvor 74 prosent av observasjonene ligger over hjelpelinja for samme driftsresultat begge år, mens 26 prosent av observasjonene ligger under. Fra 2014 til 2015 gikk antall kommuner med negativt netto driftsresultat ned. 10 prosent av kommunene i utvalget hadde negativt netto driftsresultat i 2015, en nedgang fra 28 prosent i 2014. Om lag 7 prosent av kommunene hadde negativt netto driftsresultat i både 2014 og 2015. Netto driftsresultat i 2015 var høyest i kommuner med 10-20 000 innbyggere.

Ved beregning av netto driftsresultat er det pensjonskostnadene, ikke de løpende pensjonspremiene, som har resultat effekt. Det akkumulerte premieavviket (den gjenstående, ikke-amortiserte differansen mellom pensjonspremie og pensjonskostnader) antas å ligge på om lag samme nivå ved utgangen av 2015 som året før.

Figur 1 Netto driftsresultat i 2014 og 2015 i prosent av inntektene. Tall for 194 kommuner

2.2 Utviklingen i inntekter, aktivitet og underskudd

I tabell 2 presenteres en del indikatorer som gir uttrykk for utviklingen i inntekter, aktivitet og nettofinansinvesteringer i kommunesektoren i perioden 2006-2015. Tallene for 2015 er basert på foreløpige nasjonalregnskapstall publisert 16. februar 2016 og en melding om kommunesektorens inntekter og utgifter publisert 26. februar av Statistisk sentralbyrå. I tabell 2 er det også innarbeidet at Statistisk sentralbyrå i november og desember 2015 publiserte reviderte nasjonalregnskapstall og reviderte tall for offentlige finanser for 2013 og 2014.

Tabell 2 Utviklingen i kommuneøkonomien 2006-2015¹⁾

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Inntekter, realvekst (%) ²⁾	5,6	1,4	1,5	4,2	2,7	1,9	2,3	1,3	1,4	2,7
Deflator, vekst (%)	3,6	4,4	6,4	3,9	3,4	3,9	3,4	3,9	3,1	2,9
Aktivitetendring i kommunesektoren (%) ³⁾	2,9	5,4	3,4	5,5	0,7	1,2	0,3	2,5	1,8	1,9
Utførte timeverk, vekst (%) ³⁾	1,5	3,6	3,5	2,5	2,1	2,7	1,0	0,9	1,0	0,8
Bruttoinvesteringer, realvekst (%) ³⁾	9,2	16,1	5,7	10,6	-2,3	-3,4	-2,3	7,6	3,9	6,7
Bruttoinvesteringer, andel av inntekter (%)	11,5	13,1	13,5	13,7	14,1	13,4	12,7	13,2	13,4	14,1
Nettofinansinvesteringer, andel av inntekter (%)	0,3	-4,0	-7,3	-6,4	-5,8	-4,4	-3,9	-5,1	-5,6	-4,7
Netto gjeld, andel av inntekter (%)	19,6	19,9	31,2	33,7	37,3	41,4	41,0	43,1	47,0	-
Frie inntekter, andel av samlede inntekter (%) ⁴⁾	73,0	70,8	70,2	70,7	71,2	78,8	79,1	78,9	78,3	78,1
Frie inntekter, realvekst (%) ⁵⁾	6,2	-0,7	0,0	3,0	2,3	1,1	2,1	0,6	0,7	2,7

1) Oppdaterte tall siden utvalgets rapport fra november 2015 og tidligere år. Foreløpige tall for 2015 er basert på foreløpige nasjonalregnskapstall publisert av Statistisk sentralbyrå 16. februar 2016 og foreløpige tall for kommunale og offentlige finanser publisert 26. februar 2016.

2) Inntekter innenfor kommuneopplegget korrigert for oppgaveoverføringer.

3) Korrigert for forvaltningsreformen i 2010.

4) Frie inntekter inkludert momskompensasjon.

5) Korrigert for oppgaveoverføringer, oppgaveendringer og innlemming av øremerkede tilskudd.

Realveksten i kommunesektorens samlede inntekter anslås til 2,7 prosent i 2015, og også veksten i de frie inntektene anslås til 2,7 prosent. En må tilbake til årene rundt finanskrisen for å finne like høy vekst i kommunenes inntekter. I forhold til utvalgets rapport fra november 2015 er den samlede inntektsveksten for 2015 oppjustert med om lag ½ prosentpoeng. Høyere inntektsvekst enn forutsatt skyldes i stor grad at skatteinntektene økte mer enn lagt til grunn i opplegget for kommunesektoren. Skatteinntektene i kommunesektoren i fjor ble 2,4 mrd. kroner høyere enn anslått i Revidert nasjonalbudsjett 2015 og knapt 0,8 mrd. kroner høyere enn opprinnelig lagt til grunn i forbindelse med salderingen av statsbudsjettet for 2015.

Den gode skatteinngangen i andre halvår har sammenheng med uførereformen, høye restskatter fra inntektsåret 2014 og tilpasninger til høyere utbytteskatt fra 2016. Uførereformen (beskatning av uføretrygd som lønn kombinert med økte ytelser på statsbudsjettets utgiftsside) slo gradvis sterkere gjennom i løpet av året. I tillegg bidro høyere restskatter fra inntektsåret 2014 til å trekke opp skatteinntektene. Videre ser det ut til at flere skattytere gjorde et ekstra uttak av utbytte og aksjegevinster på slutten av 2015 for å motvirke økt sats fra 2016 og senere år.

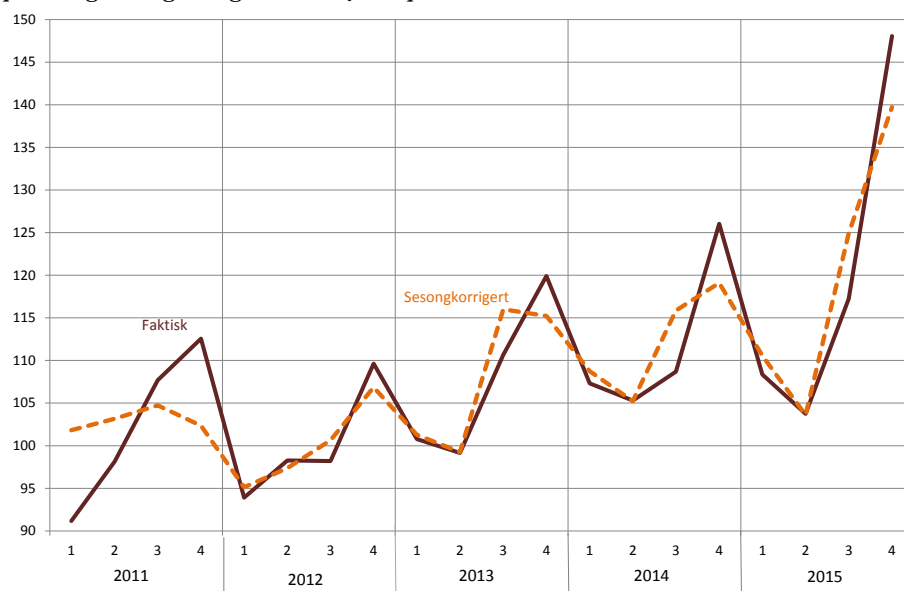
Ifølge foreløpige tall fra nasjonalregnskapet steg utførte timeverk i kommuneforvaltningen med 0,8 prosent fra 2014 til 2015. Veksten i kommunal sysselsetting har de siste fire årene kommet ned på et markert lavere nivå enn tidligere. Antall sysselsatte personer i kommuneforvaltningen steg med 0,7 prosent i 2015 ifølge de foreløpige nasjonalregnskapstallene.

For å måle den samlede aktivitetsutviklingen i kommunesektoren benyttes en indikator der endring i sysselsetting (timeverk), endring i produktinnsats (faste priser) og endring i brutto realinvesteringer (faste priser) veies sammen.

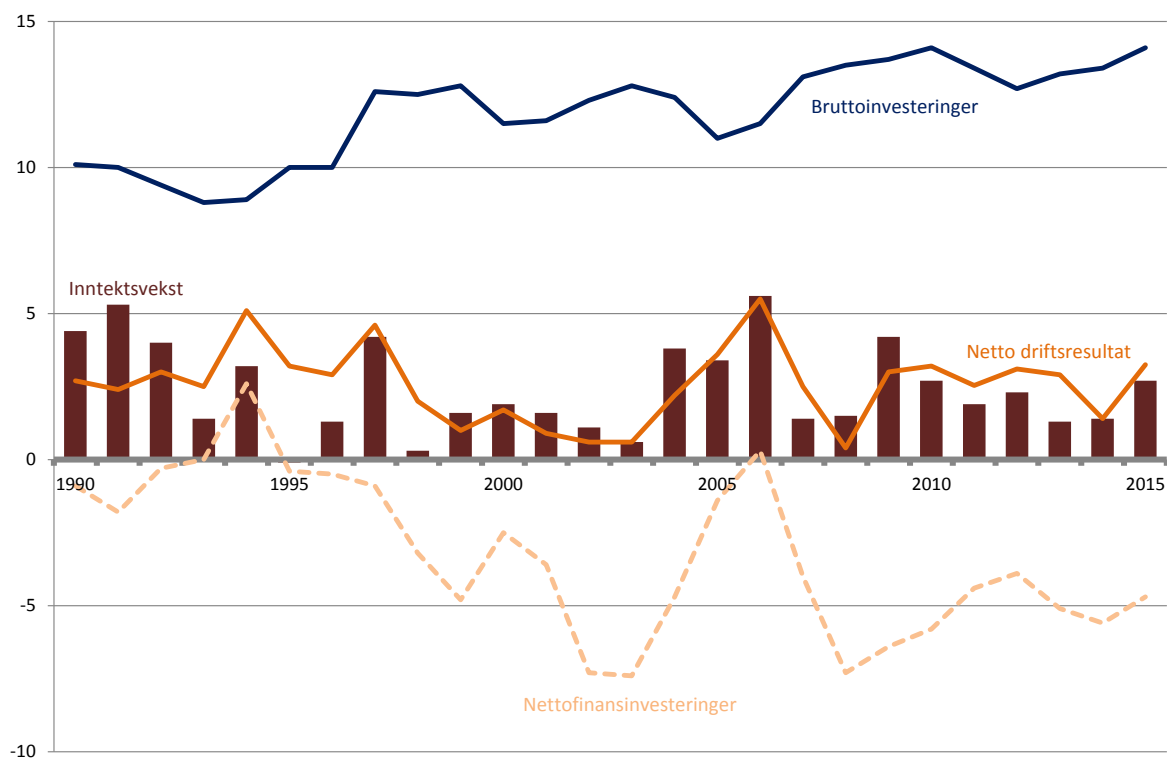
Aktivitetsindikatoren gir uttrykk for ressursbruken knyttet til løpende tjenesteproduksjon og nyinvesteringer. Aktivitetsveksten fra 2014 til 2015 anslås til 1,9 prosent, mens anslaget i utvalgets november-rapport var 1,8 pst.

Veksten i investeringene i kommunesektoren i 2015 anslås foreløpig til 6,7 prosent målt i faste priser. Figur 2 indikerer at investeringsveksten tok seg klart opp fra 2. halvår 2013 etter tre år med svak nedgang i investeringene etter finanskrisen. Investeringsnivået har steget videre gjennom 2014 og ytterligere i løpet av 2015. Investeringsnivået som andel av inntektene var 13,2 pst. i 2013 og denne andelen økte til 13,7 pst. i 2014 og til drøyt 14 pst. i 2015.

Figur 2 Bruttoinvesteringer i faste priser i kommuneforvaltningen. 2012 = 100. Faktiske tall i faste priser og sesongkorrigerte tall i faste priser

Figur 3 Utviklingen i kommunesektorens inntekter (prosent volumendring fra året før) 1990-2015, sammenliknet med utviklingen netto driftsresultat (i prosent av driftsinntekter), og bruttoinvesteringer og nettofinansinvesteringer (i prosent av inntekter)

Nettofinansinvesteringer bestemmer, sammen med eventuelle omvurderinger av fordringer og gjeld, utviklingen i kommunesektorens netto fordringsposisjon. Kommunesektoren har de senere årene hatt betydelige underskudd, dvs. negative nettofinansinvesteringer. For 2015 anslås underskuddet til knapt 22 mrd. kroner eller 4,7 prosent av inntektene, en nedgang fra året før. Utviklingen i nettofinansinvesteringer er illustrert i figur 3 sammen med utviklingen i inntekter og netto driftsresultat. De betydelige negative netto finansinvesteringene har bidratt til kraftig økning i kommunesektorens netto gjeld.

Kommunesektorens inntekter omfatter ulike komponenter som skatteinntekter, rammetilskudd, øremerkede tilskudd og gebyrinntekter (brukerbetaling mv.). Kommunesektorens frie inntekter består av skatteinntekter og rammeoverføringer. Andelen frie inntekter holdt seg stabilt på rundt 78 prosent i 2015, som er et historisk høyt nivå. Denne andelen steg kraftig med 7-8 prosentpoeng fra 2010 til 2011 pga. overgang til rammefinansiering av barnehagene.

2.3 Utvalgets situasjonsforståelse

Realveksten i kommunesektorens samlede inntekter og frie inntekter anslås til 2,7 prosent i 2015. Inntektsveksten vil med dette bli høyere enn i budsjettopplegget for 2015 (2,1 prosent). Den sterke inntektsveksten har sammenheng med at god

skatteinntekter i andre halvår bidro til at skatteinntektene ble høyere enn anslått i budsjettoplegget for 2015 og i Nasjonalbudsjettet 2016. Den gode skatteinntekten i andre halvår har sammenheng med uførereformen, høye restskatter fra inntektsåret 2014 og tilpasninger til høyere utbytteskatt fra 2016. Tidligere på året, i forbindelse med behandlingen av Revidert nasjonalbudsjett 2015, ble rammeoverføringene økt for å motvirke en forventet skattesvikt på grunn av svak utvikling i norsk økonomi.

Investeringsveksten anslås til nærmere 7 prosent og bidrar til å trekke aktivitetsveksten opp. De siste årene har sysselsettingsveksten vært relativt lav (om lag 1 prosent), og denne utviklingen fortsatte i 2015. Utviklingen de siste årene kan tolkes som at kommunesektoren har prioritert oppgradering av bygg og anlegg framfor høyere sysselsettingsvekst. Samlet anslås aktivitetsveksten i 2015 til 1,9 prosent, noe som er vesentlig lavere enn inntektsveksten.

Investeringene i kommunesektoren ligger på et historisk sett høyt nivå, og nivået er høyt innenfor de fleste tjenestoområder. Det høye investeringsnivået har bidratt til betydelig negative netto finansinvesteringer. Nettogjelden i kommunesektoren har økt kraftig, fra 20 prosent av inntektene i 2007 til nærmere 47 prosent ved utgangen av 2014. Betydelig negative netto finansinvesteringer i 2015 trekker i retning av ytterligere økning i nettogjelden. Deler av gjelden er knyttet til gebyrfinansierte tjenester og rentekompensasjonsordninger, og den renteksponerte delen av gjelden utgjorde 34 prosent av inntektene ved utgangen av 2014. Rentenivået er for tiden svært lavt, og gjeldsoppbyggingen bidrar til at kommunesektorens økonomi blir mer sårbar for renteøkninger. I løpet av høsten 2015 økte påslaget i pengemarkedsrenten for lån til kommunesektoren, men en nedgang i det generelle rentenivået bidro likevel til at renten på kommunenes lån ble redusert.

Utvalget betrakter netto driftsresultat som hovedindikatoren for økonomisk balanse i kommunesektoren. I 2015 ser kommunesektoren som helhet ut til å få et netto driftsresultat på 3¼ prosent av inntektene. Dette er en økning på nærmere 2 prosentpoeng i forhold til 2014, og har i hovedsak sammenheng med at realinntektsveksten ble vesentlig høyere enn sysselsettingsveksten. I både kommunene og fylkeskommunene ligger netto driftsresultat for 2015 over de anbefalte nivåene på henholdsvis 1¾ og 4 prosent. Forbedringen kan i hovedsak henføres til at driftsutgiftene vokste mindre enn driftsinntektene og at skatteinntekten tiltok gjennom andre halvår.

Etter avtalen på Stortinget om budsjettoplegget for 2016 kan realinntektsveksten anslås til 8,7 mrd. kroner målt fra anslag på inntektene i 2015 anslått i Revidert nasjonalbudsjett 2015 og Nasjonalbudsjettet 2016. Veksten i kommunesektorens frie inntekter anslås til 4,7 mrd. kroner.

Øremerkede tilskudd til flyktninger og asylsøkere er ikke medregnet i veksten i kommunesektorens inntekter. Kommunene får et integreringstilskudd til å dekke utgiftene til flyktninger i en femårsperiode og får en refundert 80 prosent utover kommunenes egenandel av barnevernsutgifter til enslige mindreårige. Tilskuddene dekker i hovedsak kommunene kostnader til flyktninger. Flyktninger og asylsøkere utløser til en viss grad økte fylkeskommunale utgifter til tannhelse og kollektivtransport. I tilleggsnummeret om økte asylankomster ble øremerkede tilskudd til kommunene økt med i alt 1 mrd. kroner. Økningen gjelder i hovedsak integreringstilskudd og vertskommunetilskudd til kommuner hvor asylmottak er lokalisert.

I 2016 vil flere barn i grunnskolealder og flere eldre trekke i retning av økte utgifter i kommunesektoren. Utvalget har beregnet at merutgiftene knyttet til demografi vil utgjøre 1,7 mrd. kroner i 2016, dvs. vel 0,3 mrd. kroner lavere enn utvalgets opprinnelige anslag. Noen av merutgiftene knyttet til demografi dekkes av gebyrer og øremerkede tilskudd. Budsjettopplegget for 2016 legger opp til en vekst i frie inntekter utover netto merkostnader knyttet til demografi og økte pensjonskostnader. Effektivisering og omstilling av tjenesteproduksjonen vil kunne gi ytterligere forbedringer i innbyggernes tjenestetilbud. Bosetting av flyktninger og asylsøkere og tjenester til personer i mottak vil bli en utfordring for kommunene i 2016, men vertskommune- og integreringstilskudd vil i hovedsak dekke de særskilte kostnadene knyttet til dette.

3 Notat fra TBU av februar 2016 om demografisk utvikling og kommunesektorens utgifter – sammendrag

I forbindelse med 1. konsultasjonsmøte om 2017-budsjettet legger Det tekniske beregningsutvalg for kommunal og fylkeskommunal økonomi (TBU) fram beregninger av hvordan kommunesektorens utgifter påvirkes av den demografiske utviklingen. Anslaget søker å si noe om hva det vil koste å videreføre nivået på sentrale tjenester når befolkningen endres. Hovedtema i dette notatet er følgelig beregninger av kommunale merutgifter i 2017 knyttet til den demografiske utviklingen. I tillegg har utvalget oppdatert tidligere utgiftsberegninger for 2016. Det er betydelig usikkerhet knyttet til den demografiske utviklingen.

Beregningene av hvordan den demografiske utviklingen påvirker kommunesektorens utgifter følger det opplegget som er beskrevet i kapittel 4 i utvalgets rapport fra april 2013. Utvalget delte seg der i et flertall og et mindretall i synet på omfanget av beregningene. Uenigheten rundt beregningsopplegget gikk først og fremst på hvilke tjenester som skulle inngå i beregningene, men under den diskusjonen lå det også hvorvidt de forenklede forutsetningene om at tjenestebehovet/utgiftene stiger

proporsjonalt med innbyggertallet i målgruppen var rimelig. Utvalget igangsatte et arbeid for å få et empirisk grunnlag for å oppklare uenigheten. Rapporten fra Telemarksforskning³ indikerte at for individrettede tjenester som skole og hhv. institusjonsbasert og hjemmebasert omsorg var kostnadene som følger med en ekstra innbygger, anslått å øke med oppunder 80 pst. av gjennomsnittskostnaden. Også utgiftene til kultur og administrasjon øker med folketallet, men utgiftene stiger relativt sett noe mindre enn for de mer individrettede tjenestene. Utvalgets vurdering er at resultatene fra rapporten viser at de to ulike beregningsmetodene (gjeldende metode og en metode der en trakk inn flere tjenester, men samtidig også hadde lagt proporsjonalitetsfaktorene fra prosjektet til grunn) vil gi om lag samme resultat. På bakgrunn av dette arbeidet er det enighet i utvalget om at de siste års beregningsopplegg for demografiutgiftene videreføres.

Befolkningsframskrivninger foretatt av Statistisk sentralbyrå (SSB) er et vesentlig grunnlagsmateriale for beregning av endring i kommunesektorens utgifter som følge av den demografiske utviklingen. Siste befolkningsframskriving fra SSB ble publisert i juni 2014 og er basert på registrert folketall 1. januar 2014. Anslag på merutgifter i 2017 bygger på framskriving av befolkningen fra 1. januar 2016 til 1. januar 2017. Anslaget på merutgiftene i 2016 er oppdatert med endelige befolkningstall per 1.1.2016.

I likhet med tidligere år er det i beregningene forutsatt konstante gjennomsnittskostnader, det vil si uendret standard og uendret produktivitet i tjenesteproduksjonen. Videre legges det til grunn konstant dekningsgrad for tjenestene. I beregningene tas det heller ikke hensyn til politiske målsettinger om videre utbygging av tjenestetilbudet. Beregningene bygger på analyser av hvordan de faktiske utgiftene påvirkes bl.a. av den demografiske utviklingen, ikke på noen sentralt vedtatt norm for tjenestetilbudet. Utvalget presiserer at beregningene av utgiftsendringer for kommunesektoren knyttet til den demografiske utviklingen må betraktes som grove anslag.

Forventet befolkningsvekst gjennom 2016 basert på SSBs middelalternativ for befolkningsframskrivingene (alternativ MMMM) er om lag 57 900 personer. På bakgrunn av dette og forutsetninger angitt i blant annet avsnitt 4.4 i utvalgets rapport våren 2014, anslås det at den demografiske utviklingen vil medføre merutgifter for kommunesektoren på om lag 2,5 mrd. 2016-kroner i 2017. Merutgiftene kan i all hovedsak knyttes til kommunene. Det understrekes at utgiftsberegningene er beheftet med usikkerhet.

---

³ TF-rapport nr. 373 fra Telemarksforskning, *Marginalkostnader i kommunal tjenesteproduksjon*, se www.telemarksforskning.no/publikasjoner/

For å skissere usikkerheten og betydningen av en eventuell lavere eller høyere befolkningsvekst, har utvalget også beregnet merutgiftene for kommunesektoren på grunnlag av SSBs befolkningsframskrivninger med høy og lav nettoinnvandring. Med lav nettoinnvandring kan befolkningsveksten anslås til om lag 49 900, og de beregnede merutgiftene kan da anslås vel 0,4 mrd. 2016-kroner lavere enn middelalternativet. Med høy nettoinnvandring kan befolkningsveksten anslås til om lag 67 600. De beregnede merutgiftene kan da anslås til vel 0,5 mrd. 2016-kroner høyere enn middelalternativet.

For 2017 er det særskilt usikkerhet knyttet til prognosen for de yngste barna og bosetting av flyktninger. Befolkningsframskrivningen for 2016 overvurderte økningen i antall personer i småbarnsalder. Ettersom beregningene for 2017 er basert på samme framskriving, trekker dette i retning av at beregningene overvurderer den faktiske utviklingen også i 2017. Bosetting av flyktninger vil medføre utgifter til tjenesteproduksjon. Usikkerhet knyttet til hvor raskt et økende antall flyktninger blir bosatt i kommunene, vil derfor trekke i retning av at beregningene undervurderer merutgiftene.

SSB publiserte 19. februar 2016 innbyggertall ved inngangen til 2016. En oppdatert beregning basert på den faktiske befolkningsveksten gjennom 2015 anslår de samlede merutgiftene for kommunesektoren i 2016 til å bli på om lag 1,7 mrd. 2015-kroner, dvs. 0,3 mrd. 2015-kroner lavere enn anslag til 1. konsultasjonsmøte i 2015. Dette skyldes for en stor del færre personer i alderen 0-5 år enn opprinnelig anslått.

4 Innspill fra KS til regjeringens arbeid med budsjettet 2017

Kommuneøkonomien ved inngangen til 2016

KS anslår at kommunesektoren i 2015 oppnådde et netto driftsresultat som andel av inntekt på i overkant av 3 prosent. Dette er i overkant av det anbefalte nivået som Teknisk beregningsutvalg legger til grunn.

Kommunesektoren fikk 2 mrd. kroner mer enn planlagt i 2015, ved at sektoren fikk 1,2 mrd. kroner i økte overføringer i RNB for å veie opp for en ventet skattesvikt, mens faktisk skatteinntang endte 0,8 mrd. kroner høyere enn opprinnelig budsjettet. Forskning i SSB viser at kommunesektoren i liten grad bruker uventet inntektsvekst til å øke aktiviteten samme år, noe som trolig henger sammen med at utgiftene styres gjennom langsiktige avveininger og tunge budsjettprosesser.

For første gang siden 2006 er netto driftsresultat over anbefalt nivå. I alle de etterfølgende årene har kommuneøkonomien vært stram, med en realvekst i frie

inntekter som knapt har dekket mer enn økte demografikostnader. Det betyr at all forbedring i standard og dekningsgrad som måtte være oppnådd i disse årene i hovedsak ikke skyldes at sektoren har fått økte inntekter, men at den har klart å utnytte ressursene mer effektivt.

Kommunesektoren har i disse årene hatt en meget sterk vekst i investeringene, som i mangel av en tilsvarende inntektsvekst i stor grad har vært lånefinansiert. Veksten har ikke vært like sterk som i staten, til tross for den begge steder har vært drevet av mange av de samme faktorene, særlig sterk befolkningsvekst og et stort vedlikeholdsetterslep.

Selv om kommunene kompenseres for økte demografikostnader, omfatter disse bare de økte driftsutgiftene; det betyr at investeringskostnadene først dekkes over tid, i takt med at sektoren kompenseres for økte avskrivninger av realkapitalen. Systemet forutsetter altså en stor grad av lånefinansiering av investeringene. Slik sett er den økte gjeldsoppbyggingen i sektoren et resultat av måten kommuneoppleggene er innrettet på.

Kommuneøkonomien gjennom 2016

KS' budsjettundersøkelse i kommunene, som er basert på rådmennenes/byrådenes forslag til budsjett for 2016, viste at kommunene har budsjettert med en bedring i nettodriftsresultat for 2016, sammenliknet med vedtatt budsjett 2015. Færre kommuner foreslår å øke eiendomsskatten sammenliknet med budsjettundersøkelsene for 2014 og 2015.

Budsjettundersøkelsen indikerer at driftsinntektene vil øke med 4,8 pst i 2016, mens brutto driftsutgifter ekskl. avskrivninger vil øke med 4,3 pst. I utvalgs kommunene utgjør netto finansutgifter og avdrag i 2016 3,9 pst av driftsinntektene. Netto finansutgifter og avdrag økte med 4,1 prosent fra 2015. Undersøkelsen tyder også på at kommunene vil effektiviserer og/eller iverksette sparetiltak på i underkant av 4 mrd kr i 2016.

Utgiftene innenfor sosiale tjenester og barnevern ligger an til å øke mest fra 2015 til 2016. Dette som følge av en forventet sterk vekst i antall sosialhjelpsmottakere og økt antall barn med behov for tiltak fra barnevernet. Veksten er særlig stor for de mindre kommunene. Dette er det samme bildet som i de to foregående årenes budsjettundersøkelse.

KS' budsjettundersøkelse i samtlige fylkeskommuner viser at driftsinntekter samlet ligger an til å øke med 3,3 pst i 2016, mens brutto driftsutgifter har en økning på 2,0 pst. Netto finansutgifter øker med over 11 pst. Innenfor tjenesteområdene er det kollektivtrafikk som forventes å øke mest med mer enn 4 pst, mens det for regional utvikling ligger an til en klar reduksjon. Det må sees i sammenheng med reduserte regionale utviklingsmidler til fylkeskommunene. Det ligger ikke an til at

vedlikeholdsetterslepet på fylkesveiene vil reduseres med fylkesrådmennenes budsjettforslag.

Situasjonen for 2016 oppsummert

Kommunesektoren har oppnådd et godt økonomisk resultat i 2015 blant annet pga uforutsett skattevekst de siste månedene. Samtidig har kommuner og fylkeskommuner strammet inn slik at den økonomiske situasjonen ved inngangen til 2016 er akseptabel. Det er viktig at kommuner og fylkeskommuner bruker det gode resultatet til å bygge opp buffere med tanke på den usikkerheten som nå er i norsk økonomi.

Forslagene til budsjetter i kommuner og fylkeskommuner viser samtidig at behovet for kommunale/fylkeskommunale tjenester på viktige tjenesteområder øker mer enn hva økningen i befolkningen isolert skulle tilsi i 2016. I tillegg kom den kraftige økningen av flyktninger og særlig enslige mindreårige asylsøkere utover høsten 2015 som vil påvirke kommunesektorens økonomi i tiden fremover. Kommuneøkonomien ved inngangen til 2016 er dermed mer utsatt enn det de økonomiske resultatene for 2015 skulle tilsi.

Kommuneøkonomien i 2017 – overordnede rammer

Selv om nedgangen i oljevirksomheten i første omgang i hovedsak har rammet oljetilknyttede næringer og regioner, er det en mulighet for at de negative impulsene brer seg til andre næringer og resten av landet. En stabil kommuneøkonomi er trolig et viktig bidrag til å sikre at nedgangen ikke brer seg, men at den blir svak og kortvarig, slik Regjeringen, Norges Bank og SSB så langt har lagt til grunn. KS er derfor fornøyd med at Regjeringen i budsjettet for 2016 varslet at den ville følge nøye med på den økonomiske utviklingen og foreta en ny vurdering av kommuneøkonomien i forbindelse med Revidert nasjonalbudsjett, og anbefaler en tilsvarende holdning til budsjettoplegget for 2017.

For å opprettholde nåværende aktivitet i kommunesektoren forventer KS at de økonomiske rammene for kommuneoplegget for 2017 som vanlig gir rom for veksten i de utgiftene knyttet til demografi og pensjon. Videre at rammene også dekker underliggende og behovsdrevet utgiftsvekst i lovbestemte tjenester, som blant annet barnevern og sosialhjelp.

Det har i flere år vært en stek vekst i flere ulike lovbestemte tjenester, utover veksten i demografi. For noen av disse tjenestene ser det ut som om veksten har stanset opp, men for tjenester som barnevern og ressurskrevende tjenester (den kommunale grunnfinansieringen) fortsetter økningen. Basert på trendforlenging anslår KS at disse kostnadene vil øke med vel 400 mill. kroner i 2017.

Økningen i AKU-arbeidsledigheten fra sommeren 2014 stanset opp utover høsten i fjor, da ledigheten la seg på 4,6 pst av arbeidsstyrken. Både Finansdepartementet, SSB og Norges Bank venter at ledigheten vil ligge på dette nivået i 2016, for deretter å avta svakt i 2017. Anslagene fra private banker er gjennomgående mer pessimistiske, her fortsetter ledigheten å stige også i 2017 eller årene etter.

Økt arbeidsledighet har betydning for kommunenes utgifter til sosialhjelp. KS' budsjettundersøkelse for 2016 viser klart størst utgiftsøkning for sosialtjenester. Det innbyggerveide gjennomsnittet øker med nær 7 pst, dvs. en realvekst på vel 4 prosent. Det uveide gjennomsnittet øker imidlertid langt sterkere, nærmere 13 pst, noe som impliserer at det særlig er sterk vekst i mindre kommuner.

Om arbeidsledigheten skulle øke mer enn anslått av prognosemakerne, slik anslagene fra bankene legger til grunn, vil det bidra til ytterligere økte sosialhjelpskostnader. 1.000 flere arbeidsledige vil føre til nær 30 mill. 2016-kroner i økte sosialhjelpsutbetalinger. En økning på 1 prosentpoeng ledige i 2016 vil utgjøre 13.000 personer.

KS har i januar/februar i år gjennomført en kartlegging blant et utvalg kommuner, basert på kommunestørrelse, geografi og korrigerede frie inntekter. 33 kommuner, inklusive 9 av de 10 største kommunene, har svart på spørsmålet: «Hvilken sak mener dere er den viktigste/største utfordringen din kommune vil stå overfor i budsjettarbeidet for 2017?» Over 60 pst av kommunene har svart at utgifter knyttet til flyktninger er en av de viktigste utfordringene kommunen vil stå overfor i budsjettarbeidet for 2017. 45 prosent av kommunene svarte at foreslåtte endringer ved nytt inntektssystem vil være en stor utfordring i budsjettarbeidet. Videre oppgav mange kommuner at utgifter til pleie og omsorg, herunder behov for sykehjemsplasser og omsorgsboliger, vil være en stor utfordring i 2017.

Tilsvarende kartlegging er gjennomført blant fylkeskommunene, og samtlige fylkeskommuner har svart på samme spørsmål som ble stilt kommunene. Forventningene til økning i kollektivtransporten trekkes frem av både de tettbefolkede storbyfylkene og andre, der ferjekostnader er en stor utfordring for flere fylker. Videre har fylkeskommunene gitt tilbakemelding om at «det grønne skiftet» vil medføre investeringskostnader – i form av økt satsing på kollektiv og gang/sykkelveier – samt behov for styrking av regional utvikling og omstilling i næringslivet. Fylkeskommunene rapporterer om at konsekvensene av flyktningetilstrømmingen er oversiktlige men at de forventer utfordringer innenfor opplæring, kollektivtrafikk og tannhelse. Økt etterspørsel etter tannhelse, inkl. tolketjeneste, er allerede merkbar.

KS er opptatt av samsvar mellom de statlige ambisjonene for utviklingen av velferdstjenestene som kommunesektoren har ansvaret for og finansieringsgrunnlaget

som staten setter rammene for. Det er et godt utgangspunkt at regjeringen selv i sin plattform slår fast at *«For at kommunene skal kunne ivareta sine oppgaver, er det nødvendig med en robust, forutsigbar og god kommuneøkonomi.»* Alle de konkrete satsingene som er varslet og delvis igangsatt innenfor de ulike kommunale ansvarsområdene – bl.a. helse og omsorg, utdanning og samferdsel – vil kreve fullfinansiering dersom de skal kunne realiseres.

Beredskap mot svakere økonomisk utvikling enn anslått

Så langt har nedgangen i økonomien vært lang svakere og mer begrenset enn under den forrige nedgangen i norsk økonomi, i 2009. Det er særlig industrien og tjenesteytende næringer innen teknisk, forretningsmessig og oljetilknyttet virksomhet som nå er rammet. Spesielt har bygge- og anleggsvirksomheten så langt en helt annen utvikling enn i 2009.

Men dersom nedgangen i norsk økonomi skulle bli kraftigere og mer langvarig enn det prognosene fra Finansdepartementet, Norges Bank og SSB legger til grunn, kan det etter hvert bli behov for kraftigere tiltak. Erfaringene fra finanskrisa i 2008-2009 viste at kommunesektoren var et velegnet verktøy for å stimulere aktiviteten i privat sektor i en nedgangskonjunktur. Kommunesektoren vil være klar for nye tiltak knyttet til nødvendig vedlikehold og oppgraderinger, dersom det skulle være behov for det.

Flyktninger, bosetting og arbeidsmarkedet

I «integreringsforliket» 16.12.2015 mellom seks stortingsgrupper (Ap, H, FrP, Sp, KrF og V) sies det bl.a.⁴: *«Regjeringen skal, i samarbeid med KS, lage en oversikt over kommunesektorens økte kostnader knyttet til helse, skole, barnehage og barnevern mv., og komme tilbake til Stortinget på egnet måte i løpet av våren 2016, samt sørge for et forsvarlig økonomisk opplegg der kommunene får kompensert for sine ekstrakostnader. Oversikten skal også omfatte en vurdering av integreringstilskuddet og vertskommunetilskuddet.»*

KS mener at pålegget både om samarbeid mellom regjering og KS om økte kostnader, samt føringen om et «forsvarlig økonomisk opplegg der kommunene får kompensert for sine ekstrakostnader» bør kvitteres ut senest ved framleggelsen av RNB 2016/Kommuneproposisjonen 2017. Et beslutningsgrunnlag for dette bør da foreligge til regjeringens budsjettkonferanse i mars. KS har pr 15.2.2016 ikke vært involvert i noe samarbeid om oppfølgingen av dette punktet i integreringsforliket. Vi ber om tilbakemelding på hvordan regjeringen ser for seg videre arbeid med dette punktet, inklusiv hvordan regjeringen vil sikre at den bestilte oversikten skal få konsekvenser for vurderingene av et «forsvarlig økonomisk opplegg» både for 2016 og 2017.

---

⁴ Kap. 4 «Kommunenes situasjon»

En vesentlig utfordring for kommunesektoren er den sterke økningen i asylsøkere, og veksten i bosettinger og behovet for integreringstiltak som vil følge. Med det store økte behovet for bosetting, vil likevekten i mange boligmarkeder kunne påvirkes, noe som kan drive fram økte leiepriser. Det er også slik at stat og kommune i noen grad konkurrerer mot hverandre på boligmarkedet.

Svarmerknad fra Justis- og beredskapsdepartementet:

Det skal være et bilateralt møte med KS hvor Innvandrings- og integreringsministeren vil orientere om departementets oppfølging av punktet i integreringsforliket og om videre prosess.

Svarmerknad JD slutt

Særlig om bosetting av enslige mindreårige

Antallet enslige mindreårige asylsøkere (EMA) som skal bosettes i norske kommuner har økt dramatisk fra 2015 til 2016. I 2016 har IMDI anmodet kommunene å ta imot over 4600 enslige mindreårige. I 2017 kan behovet være på 7000. Pr 9. februar har 116 kommuner sagt ja til bosetting av i underkant av 1900 enslige mindreårige i 2016. Ut fra tilbakemelding så langt er det begrenset sannsynlighet for at bosettingsbehovet vil nås i inneværende år.

Rask bosetting oppnås best ved at kommunene opplever at de har muligheter til å få fullfinansiert de nødvendige tiltakene innenfor tilskuddsordningene. I tillegg vil det særlig for mindre kommuner være viktig at det gis en viss garanti for stabilitet over år i minste antall EMA som faktisk skal bosettes hvert år, siden det vil være svært kostbart først å bygge opp et apparat for bosetting, for så å måtte avvikle det igjen pga. bortfall av behov.

Faktiske bosettingsvedtak pr medio februar tyder på at dagens ordning med 80 pst refusjon ikke er egnet til å sikre rask bosetting når behovet eskaleres så raskt som i 2016 og 2017, og det må rekrutteres mange nye bosettingskommuner. Det taler for at det vil være en fordel ut fra hensynet til rask bosetting å endre refusjonsordningen til en høyere finansieringsgrad, men med definerte kostnadstak pr tiltak som er lavere enn de utgifter som flere kommuner har søkt om refusjon på for de enkelte tiltakene. Uten tilførsel av friske midler, er det vanskelig å se at man kan få en vesentlig raskere økning av bosettingskapasiteten for EMA i kommunene i 2016 og 2017.

Utfordringer på samferdselsområdet

Transportetatene la fram plangrunnlaget for Nasjonal Transportplan 2018 -2029 29.februar. I plangrunnlaget framkommer ulike beregninger av utfordringer for drift

og vedlikeholdsbehov på det fylkeskommunale ansvarsområdet for gode og effektive samferdselsløsninger. Disse beregningene er gjort for å benyttes i plangrunnlaget, men har vært offentliggjort tidligere. KS vil peke på at selv om dette framkommer i et grunnlag for framtidige langsiktige prioriteringer, bør kunnskapen få konsekvenser også for det økonomiske opplegget i 2017.

En KS FoU-rapport fra 2015 viser at med en videreføring av dagens budsjetter vil vedlikeholdsetterslepet på kommunale veier fortsette å øke. Med en økning på 500 millioner kr per år vil man stoppe økningen av etterslepet, men det kreves et sted mellom 1,5 og 3 mrd. kr årlig for faktisk å begynne hente det inn. Spesielt kritisk er situasjonen for bruer og tunneler.

KS vil trekke fram:

- Tilskuddsbehovet til drift av kollektivtrafikk i de ni største byområdene er beregnet til å vokse med 3,5 mrd. kroner fram til 2029, dvs. en reell vekst på om lag 300 mill. kr hvert år, for å innfri den nasjonale målsettingen om nullvekst i privatbiltrafikken. At Norge i fjor ble dømt for ulovlig helseskadelig luftkvalitet i EFTA-domstolen tilsier at staten sammen med storbyene må bidra til økt kollektivbruk og redusert biltrafikk.
- Etterslepet på fylkesveinettet (inkl. behov for oppgraderinger pga. nye forskriftskrav) er beregnet til 50-85 mrd. Dagens nivå på drift og vedlikehold av fylkesveger (8,1 mrd. kroner i 2014) er vesentlig lavere enn beregnet behov for kommende plan periode.
- Kostnad for å sikre punkt med høy skredrisiko på fylkesvegnettet er beregnet til om lag 15 mrd. kroner. Det vil ta over 20 år med gjeldende bevilgningsnivå.
- Det samlede vedlikeholdsetterslepet på kommunale veier er beregnet til 28-38 mrd. kroner. Siden 2009 har kommunene økt budsjetttrammen for veivedlikehold med 8 pst. I samme tidsrom har kostnader for drift og vedlikehold økt med 20-25 pst.

Klimatilpasning og naturskade

Ressursene til sikring og klimatilpasning bør økes betraktelig i årene fremover både for å minimere risiko for liv og helse og for å unngå skader på samfunnsøkonomisk kritisk infrastruktur. Det finnes allerede en rekke ferdig prosjekterte sikringstiltak hvor kommunene har satt av midler for å dekke egenandelen men hvor det ikke er satt av tilstrekkelig statlige midler til gjennomføring. I tillegg avdekker den økte faresonekartleggingen et større behov for sikringstiltak enn hva som tidligere har vært estimert.

KS vil trekke frem at tall fra 2011-2013 viser at det er brukt ca. 5,8 mrd. kroner på reparasjon mens det er bevilget i underkant av 600 mill. kroner til forebygging. Med dagens bevilgning vil det ta ca. ti år å gjennomføre de sikringstiltak som NVE til nå har tallfestet.

Oppsummerende forventninger til RNB 2016 og statsbudsjettet 2017 fra KS foran regjeringens rammekonferanse

Den sterke flyktingestrømmen vil forsterke behovet for bosetting av flyktninger og særlig enslige mindreårige i 2016. Det er derfor viktig at kommunenes utgifter til bosetting av enslige mindreårige asylsøkere fullfinansieres, og at regjeringen fremmer forslag om dette i RNB 2016.

For 2017 har kommunesektoren behov for en realvekst i frie inntekter som gi kompensasjon for økte demografiutgifter og pensjonsutgifter, og samtidig dekker den sterke utgiftsveksten innenfor barnevern, ressurskrevende tjenester (kommunene) og samferdsel (fylkeskommunene).

Behovet for vekst i kommunesektorens tjenesteproduksjon må også sees i lys med den utfordrende situasjonen norsk økonomi er inne i, og slik sett være et virkemiddel for på kort sikt å dempe virkningene av omstillingen i norsk økonomi. Nye tiltak til nødvendig vedlikehold og oppgraderinger i kommuner og fylkeskommuner vil videre kunne være et virkemiddel, dersom det er et behov for det.

Svarmerknad fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet:

Ved behandlingen av Prop. 95 S (2013–2014) *Kommuneproposisjonen 2015* 18. juni 2014 vedtok Stortinget følgende anmodning til regjeringen (vedtak nr. 521):

«Stortinget ber regjeringen gjennom de årlige budsjettforslagene foreslå en vekst i kommunenes inntekter som setter kommunene reelt i stand til å bygge ut og styrke kvaliteten på skole og andre velferdstjenester, og i tillegg fullt ut dekke demografi- og pensjonskostnader.»

De senere år har det i budsjettoppleggene vært lagt opp til en inntekstvekst som har vært høyere enn sektorens merkostnader til demografi og pensjon. Videre har regjeringen begrunnet forslaget til vekst i frie inntekter med satsinger på prioriterte områder, eksempelvis rusomsorgen, helsestasjoner og skolehelsetjenesten og fylkesveier. Det er dermed lagt inn vekst i de frie inntektene som bidrar til bedre kommunale tjenester. Videre bidrar øremerkede satsinger også til vekst i kommunale tjenester.

Departementet vil peke på at kommunene er forventet å håndtere svingninger i sosialhjelpsutgiftene innenfor gjeldende budsjettammer. Det innebærer at inntektsrammene ikke oppjusteres for forventet vekst i sosialhjelpsutgifter som følger av økt arbeidsledighet. Tilsvarende blir ikke inntektsrammene nedjustert når arbeidsledigheten og sosialhjelpsutgiftene går ned.

Det er rom for en mer effektiv ressursbruk i kommunesektoren. Dersom kommunesektoren klarer å ta ut effektiviseringspotensialet i sektoren, vil tjenestetilbudet kunne styrkes ut over det som følger av inntektsveksten.

Regjeringen vil følge utviklingen i den økonomiske situasjonen i kommunesektoren nøye, og legger til grunn at kommunesektoren skal ha gode og forutsigbare økonomiske rammer. Regjeringen vil i kommuneproposisjonen 2017 gi foreløpige signaler om inntektsrammer for kommunesektoren i 2017. Endelig forslag til det økonomiske opplegget for kommunesektoren i 2017 vil bli lagt fram i Prop. 1. S (2016–2017).

Arbeidsledigheten har økt i den senere tid, særlig i de oljetilknyttede næringene. Fallet i oljeprisen medvirker til lavere økonomisk vekst framover. Den økonomiske politikken bidrar sterkt til å holde aktiviteten i økonomien oppe. Regjeringen fremmet i statsbudsjettet for 2016 en tiltakspakke for økt sysselsetting som særlig er rettet mot Sør- og Vestlandet. Økte bevilgninger knyttet til den sterke veksten i antall asylsøkere bidrar også til å holde aktiviteten oppe. Departementet vil videre peke på at frie inntekter til vedlikehold av fylkesveier er trappet opp med om lag 1,2 mrd. kroner fra 2014.

Det er stor usikkerhet med hensyn til den videre økonomiske utviklingen. Regjeringen følger utviklingen nøye, og vil vurdere ytterligere tiltak dersom situasjonen tilsier det.

Svarmerknad KMD slutt.

Andre saker – innspill fra KS

Merverdiavgiftskompensasjonsregelverket – behov for politiske avklaringer

KS viser til at temaet er tatt opp gjentatte ganger i konsultasjonsmøtene, med henvisning til pågående prosesser mellom enkeltkommuner og Skattedirektoratet om MVA-kompensasjon knyttet til helse- og sosialboliger, kulturhus og kollektivtrafikk.

Nye anslag i et KS FOU prosjekt antyder at kommunene til sammen kan ha mottatt momskompensasjon på omkring 3,3 mrd. kroner knyttet til henholdsvis boliger og kulturhus (1,9 + 1,4 mrd. kroner) som skatteetaten ikke anser som kompensasjonsberettiget.

Både KS' undersøkelser og undersøkelser som KS' medlemmer har gjennomført viser at skatteetaten praktiserer unntaket i kompensasjonsloven for økonomisk aktivitet mer omfattende enn det som ble lagt til grunn i beskrivelsen av unntakets økonomiske konsekvenser i lovens forarbeider. En vurdering av skatteetatens praktisering av regelverket i forhold til avgjørelsen truffet av ESA 3. mai 2007, viser at praksisen kan medføre at unntaket begrenser kommunenes rett til kompensasjon i større grad enn ESA-avgjørelsen tilsier.

KS opplever at det så langt har vært svak vilje til å engasjere seg i dette fra regjeringens side. KS mener at det er behov for at regjeringen selv tar stilling til om Skattedirektoratets praktisering av regelverket er strammere enn hva den nevnte ESA-avgjørelsen faktisk åpner for.

Svarmerknad fra Finansdepartementet:

Finansdepartementet kan ikke kommentere anvendelsen av merverdiavgiftskompensasjonsregelverket i konkrete enkeltsaker. Det er Skatteetatens oppgave å behandle konkrete enkeltsaker. Eventuelle vedtak fra skattekontorene om tilbakebetaling av merverdiavgiftskompensasjon kan påklages til Skattedirektoratet eller bringes inn for domstolene.

Finansdepartementet kan bare uttale seg om sitt generelle syn på fortolkningen av kompensasjonsloven. Formålet med den generelle kompensasjonsordningen for kommunesektoren er å motvirke at merverdiavgiften påvirker kommunenes valg mellom å produsere avgiftspliktige varer selv (uten avgift) eller å kjøpe tjenester fra private aktører (med avgift). Ut fra sin formål er kompensasjonsordningen altså ikke noen støtteordning. Dette skiller den klart fra den merverdiavgiftskompensasjonsordningen for frivilligheten som ligger under Kulturdepartementet. Den generelle kompensasjonsordningen for kommunesektoren er finansiert av kommunene selv gjennom trekk i de statlige overføringene tilsvarende omfanget av ordningen da den ble innført. Ordningen er ment å være provenynøytral for staten.

All sosial boligbygging skal forutsetningsvis skje med merverdiavgift, og det finnes en rekke målrettede støtteordninger på budsjettets utgiftsside. Som en følge av dette er kommuner som hovedregel ikke kompensasjonsberettiget når de leier ut fast eiendom, men det gjelder et unntak for boliger med helse- og sosialformål, som ifølge regelverket er særskilt tilrettelagte boliger. Finansdepartementet har mottatt flere henvendelser om kompensasjon og boliger til behandling og tar sikte på gi sitt syn på dette om kort tid.

For kulturhus begrenses retten til kompensasjon når kommunene driver økonomisk aktivitet som kan være i konkurranse med virksomheter som ikke er kompensasjonsberettigede. Konkurransbegrensningsregelen ble innført i 2008 etter et vedtak fra ESA, der det ble konkludert med at deler av kompensasjonsordningen var i strid med statsstøtteregelverket. Finansdepartementet foretar nå, i samarbeid med Kulturdepartementet en gjennomgang av konkurransebegrensningsregelen. Formålet med gjennomgangen er blant annet å få avklart hvilke rammer EØS-avtalen setter i forhold til forståelsen av bestemmelsen. Når dette arbeidet er avsluttet, vil vi vurdere eventuelle justeringer i regelverket.

Finansdepartementet er gjennom henvendelser fra flere fylkeskommuner kjent med at det har vært reist spørsmål om foreldelse av merverdiavgiftskompensasjon for fylkeskommunale eiere av kollektivtraffikkelskaper. Bakgrunnen for sakene er en konkret rettskraftig dom fra Borgarting lagmannsrett 11. mars 2014. Her fikk et større fylkeskommunalt kollektivtransportsselskap medhold i at selskapet hadde større fradragrett for inngående merverdiavgift enn opprinnelig innrømmet av Skatteetaten. Lagmannsretten la samtidig til grunn at selskapet hadde en mer vidtgående plikt til å

beregne utgående merverdiavgift. Lagmannsrettens dom aktualiserte dermed spørsmålet om kompensasjon av merverdiavgiften, og nærmere bestemt om fylkeskommunens krav på kompensasjon var bortfalt som følge av oversittelse av fristen for innsending av kravet. Skattedirektoratet avga i fellesskriv 15. oktober 2015 en fortolkningsuttalelse om spørsmålet. Etter den forståelsen av foreldelsesreglene som er lagt til grunn i fellesskrivet, vil fylkeskommunene mest sannsynlig ha krav på kompensasjon.

Svarmerknad FIN slutt.

Finansreguleringer av lån til kommunesektoren

Gjennom 2015 økte markedsrentene for lån til kommuner og fylkeskommuner markert, selv om pengemarkedsrentene i Norge falt. Dersom det økte rentepåslaget gjennom 2015 skulle få gjennomslag på hele kommunesektorens utestående lånevolum, vil det kunne gi økte årlige rentekostnader for sektoren på rundt 2 mrd kroner.

Aktører i markedet peker særlig på kravet til 20 prosent kapitalvekting og Kommunalbankens egenkapitalsituasjon som årsak til økningen. Begge disse forholdene reguleres av norske myndigheter.

- KS ber Regjeringen sørge for at ikke mangel på egenkapital forhindrer Kommunalbanken i å tilby lån til kommunesektoren, fortrinnsvis ved å bringe regelverket for lån til kommuner på linje med hva som er standard praksis i EU, med samme vekting av lån til kommuner som stat.

På noe lengre sikt vil nye, forventede krav til uvektet kapitaldekning for banker innebære en langt større utfordring enn dagens vektingsregler. Som følge av et slikt regelverk vil Kommunalbanken og andre långivere til kommunesektoren være nødt til å øke utlånsrentene dramatisk. Regjeringen bør benytte de mulighetene som ligger i EUs finansregulering til å sørge for at offentlige finansieringsbehov dekkes på den samfunnsmessig mest effektive måten, på linje med kommunefinansieringsinstitusjoner i andre europeiske land.

- KS ber Regjeringen definere låneinstitusjon spesielt rettet mot kommunesektoren som «promotional bank», dvs. en institusjon som er opprettet for å tjene samfunnsmessige behov for finansiering av investeringer vedrørende offentlig virksomhet. Tilsvarende bør en definere lån rettet mot sektoren som «promotional loans», dvs. lån som skal tjene samme samfunnsmessige behov.

Svarmerknad fra Finansdepartementet:

Finansdepartementet vil i Finansmarknadsmeldinga 2015 komme med en vurdering av kriteriene i EØS-regelverket for vekting av kommunelån ved beregninger av

kapitalkrav for banker og forsikringsselskaper, jf. også anmodningsvedtak fra Stortinget.

Finanstilsynet har i høringsnotat 1. juni 2015 vedlegg 3 vurdert om Kommunalbanken kan få status som «promotional lender» (det vil si at de får status som en kredittinstitusjon som yter støttelån på ikke-konkurransemessig grunnlag uten vinning som formål, og at lånepapirer utstedt av Kommunalbanken kan regnes som svært likvide papirer i beregningen av bankenes likviditetskrav). Finanstilsynets vurdering er at Kommunalbankens hovedformål er å sikre konkurransedyktig utlån til kommunesektoren, og at det derfor ikke er grunnlag for å gi slik status. Kommunalbanken har varslet at de vil ta opp saken med Finanstilsynet.

Finansdepartementet har i brev 9. desember 2015 bedt Finanstilsynet utarbeide forslag om krav til uvektet egekapitalandel, hvor formålet først og fremst er å innføre et gulvkrav for IRB bankene. Et uvektet kapitalkrav er ikke ment å erstatte andre kapitalkrav.

Svarmerknad FIN slutt.

5 Økt samhandling mellom statlig og kommunal sektor om digitalisering

Innspill fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet:

Digitalisering av offentlige tjenester går saktere enn ønsket, til tross for at det brukes mye ressurser på området. Dette gjelder også kommunal sektor, hvor det er store forskjeller mellom kommuner. Utfordring med digitalisering av kommunale tjenester er også påpekt i Riksrevisjonens dok 3:6 (2015-2016) hvor Riksrevisjonen etterlyser "*sterkere virkemidler og bedre samarbeid mellom staten og kommunene for å tilby digital selvbetjening, og dermed mer effektive og bedre offentlige tjenester*". KMD har fått forslag til tiltak på området fra en arbeidsgruppe med deltakere fra KS, kommunene Oslo, Bergen og Hamar, samt Direktoratet for IKT for fornying (Difi) og KMD.

Ved digitalisering av kommunale tjenester er det hensiktsmessig å skille mellom oppgaver som i sin helhet løses i kommunal/ fylkeskommunal regi og oppgaver som krever samhandling mellom kommune og stat. Regjeringen ser behov for tiltak rettet mot digitalisering av tjenester som krever samhandling mellom kommune og stat, herunder må statlige virksomheter ta et større ansvar for at det utvikles helhetlige digitale løsninger som også kommunesektoren kan benytte.

Første steg er å samordne planlagte og pågående digitaliseringsinitiativ i statlig sektor som påvirker kommunesektoren. Regjeringen har derfor gitt Difi i oppdrag å utarbeide en oversikt over planlagte og pågående digitaliseringsinitiativ i statlig sektor

som påvirker kommunesektoren inkludert en oversikt over mulige gevinster i initiativene og planer for å realisere disse. Videre skal Difi sammen med KS finne et passende rammeverk som gjør det mulig å vurdere de ulike tiltakene opp mot hverandre og kunne gi råd til KMD om prioriteringer mellom de ulike tiltakene ved eventuell mål- eller ressurskonflikt mellom sektorer.

For at Difi og KS sammen skal kunne utvikle et rammeverk for å vurdere ulike tiltak opp mot hverandre vil det kreve at KS gjør et arbeid med å identifisere og sette opp en oversikt over hva kommunene mener skal være prioriterte utviklingsområder for digitalisering av tjenester som går på tvers av statlig og kommunal sektor.

En årsak til at digitaliseringstiltak ikke gjennomføres kan ofte være at eierskapet til regelverk og løsning kan eksempelvis være statlig, mens gevinstene kan komme hos kommuner og innbyggere/næringsliv. Ubalanse i kostnader og gevinster gjør at slike tiltak ofte ikke realiseres, investeringer i digitaliseringsprosjekter må medføre at tilhørende gevinster realiseres.

Hvis staten skal ta ansvar for mer samordnet digitalisering på tvers av statlig og kommunal sektor, er det to hovedmodeller for å finansiere investeringene:

1. Staten dekker investeringskostnader og disse balanseres med en forholdsmessig tilbakebetaling fra kommunesektoren når gevinstene fra investeringen oppstår i form av lavere kostnader.
2. Staten og kommunene samfinansierer utviklingskostnadene. Fordelingen av utgiftene gjøres på bakgrunn av anslåtte gevinster i ulike sektorer i staten og i kommunene.

Regjeringen mener begge modellene må komme til anvendelse, da ulike digitaliseringstiltak vil gi ulik fordeling av gevinster mellom stat, kommune og brukere. Store investeringer i ny teknologi, og tiltak innrettet mot kvalitetsøkning i offentlig sektor, vil ofte kreve at staten dekker investeringskostnadene. For investeringer som kan gi vesentlige økonomiske gevinster i kommunene, må samfinansiering vurderes.

For å få gjennomført de gode digitaliseringstiltakene for helhetlige tjenester på tvers av stat og kommune er det behov for gode modeller for å beregne og balansere investeringskostnader opp mot gevinster på tvers av statlig og kommunal sektor. Det er behov for å gjennomgå dagens modeller for kostnader og gevinster for digitaliseringstiltak på tvers av stat og kommune og om nødvendig videreutvikle disse. I tillegg til vurdering av modellene er det også nødvendig å etablere mekanismer som sikrer at statlige og kommunale virksomheter i økende grad realiserer og tar ut gevinster ved nye tiltak.

Merknad fra KS:

Uansett hvilken modell som benyttes i de enkelte tilfeller, forutsetter KS at beregninger både av kostnader og gevinster, samt fordelingen av dette mellom stat og kommune, gjennomføres av en beregningsgruppe med deltakelse fra stat og

kommunesektor, hvor kommunesektorens representanter utpekes av KS. KS mener også at større digitale utviklingsprosjekter som involverer både stat og kommunesektor diskuteres og forankres i konsultasjonsordningen.

KS vil samtidig fremheve behovet for at staten er gjennomgående koordinert i sitt IKT-arbeid overfor kommunesektoren. Det er fortsatt en statlig sektorisert tankegang rundt IKT-løsninger som forsinker digitaliseringsarbeidet i kommunesektoren. Det er behov for at KMD tydeliggjør sin rolle på tvers av departementene, herunder den rollen som Difi skal ha.

Merknad KS slutt

6 Involvering av kommunesektoren i arbeidet med statlige lovutredninger rettet mot kommunesektoren

Rutiner for involvering av kommunesektoren i statlige lovutredninger rettet mot kommunesektoren, ble fastsatt på det første konsultasjonsmøtet 28. februar 2013. Rutinene vil inngå i den reviderte veilederen for konsultasjonsordningen.

I tråd med Meld. St. 12 (2011–2012) skal avveininger mellom hensyn som tilsier nasjonal styring og hensyn til lokaldemokratiet og kommunal handlefrihet fremgå av departementenes høringsdokumenter og lovproposisjoner til Stortinget. Medvirkningen fra KS kan bidra til å synliggjøre denne avveiningen gjennom å belyse konsekvenser for kommunesektoren ved utredning av nytt eller revidert lov og regelverk.

Formålet med medvirkningen fra KS er at regjeringen og Stortinget får et best mulig beslutningsgrunnlag.

Ordningen omfatter statlig initierte lov- og forskriftsendringer, inkludert rettighetslovgivning, som pålegger kommunesektoren nye eller endrede oppgaver eller plikter. Rutinene for medvirkning fra KS vil også gjelde når arbeidet med nye lover eller forskrifter har sin bakgrunn i EU/EØS-regelverk.

Rutinene vil bygge på de administrative og politiske samarbeidsarenaene som allerede eksisterer gjennom konsultasjonsordningen.

Både KS og departementene kan melde opp saker som er aktuelle for lovmedvirkning. Det gis en statusoppdatering av pågående lovmedvirkningssaker i materialet ved behov.

En oversikt over pågående arbeid og saker som er ferdigbehandlet i år, er gitt i vedlegg d.

Status lovmedvirkningssaker

Forskrift om likebehandling av barnehager

Ny forskrift om tildeling av tilskudd til private barnehager trådte i kraft 1. januar 2016. Saken anses derfor som avsluttet som en egen lovmedvirkningssak.

Revidering av barnehageloven

Prop. 33 L (2015-2016) Endringer i barnehageloven (tilsyn m.m.) ble fremmet for Stortinget 27. november 2011. I proposisjonen foreslår regjeringen å endre barnehageloven slik at fylkesmannen får hjemmel til å føre tilsyn med at den enkelte barnehage i særlige tilfeller. I tillegg til andre mindre lovendringer, presiserer proposisjonen også regelverket om barnehagens arbeid med dokumentasjon og vurdering.

Kunnskapsdepartementet sendte 13. oktober 2015 på høring forslag til endringer i barnehageloven og opplæringsloven om barn med særlige behov. Høringsfristen var 13. januar 2016. Forslaget innebærer at bestemmelser i opplæringsloven knyttet til barn yngre enn opplæringspliktig alder foreslås overført til barnehageloven. Forslaget betyr også en styrking og tydeliggjøring av rettighetene for barn med særlige behov.

Departementet sendte 18. januar på høring et forslag om å endre barnehageloven slik at barn som fyller ett år i september og oktober får lovfestet rett til barnehageplass den måneden de fyller ett år. Høringsfristen var 26. februar 2016.

KS har vært involvert i de ulike lovsakene gjennom 2015. Det har vært avholdt møter hvor lovendringer knyttet til dokumentasjon og vurdering, tilsyn og barn med særlige behov, har vært diskutert. Når det gjelder forslaget om kortere ventetid på barnehageplass har det vært et møte om dette, hvor departementet og KS drøftet hvordan forslaget skulle gjøres kjent for kommunene.

7 Kostnadsberegningssaker

Rutiner for involvering av KS i arbeidet med kostnadsberegninger av statlig initierte reformer ble innført i 2007. Involvering av KS i slike beregninger skal bidra til å gjøre regjeringens beslutningsgrunnlag best mulig og tilrettelegge for en best mulig oppslutning om statlig initierte reformer i kommunesektoren. Rutinene er basert på rapporten Om kostnadsberegninger av statlig initierte reformer i kommunesektoren. Rapporten er tilgjengelig på Kommunal- og regionaldepartementets nettsider www.regjeringen.no.

Kostnadsberegninger er et fast tema på konsultasjonsmøtene. Ordningen med å involvere KS i kostnadsberegninger har bidratt til større bevissthet omkring økonomiske og administrative konsekvenser av statlige tiltak rettet mot

kommunesektoren. Ordningen innebærer å involvere KS ved kostnadsberegninger av oppgaveendringer og endringer i lover og forskrifter som har konsekvenser for kommunesektoren. Det vil alltid være nødvendig å foreta en skjønnsmessig vurdering av hvilke saker KS skal involveres i. Sentralt i en slik vurdering er bl.a. om arbeidet med reformen er kjent, reformens omfang og økonomiske størrelse, om det foreligger et godt grunnlag for å beregne økonomiske og administrative kostnader, og om involveringen vil innebære offentliggjøring av regjeringens interne budsjettarbeid eller prioriteringer. Involvering av KS skal ikke redusere regjeringens mulighet til å foreta helhetlige vurderinger og prioriteringer.

Det gis en statusoppdatering av pågående kostnadsberegningssaker i materialet ved behov. Det er ikke meldt opp nye kostnadsberegningssaker til 2. konsultasjonsmøte.

En oversikt over pågående arbeid og saker som er ferdigbehandlet i år, er gitt i vedlegg e.

Status kostnadsberegningssaker

Brukerstyrt personlig assistanse (BPA)

Brukerstyrt personlig assistanse (BPA) ble i 2007 meldt opp som kostnadsberegningssak til 4.møte, i forbindelse med Stortingets anmodningsvedtak 686 (2010-2011).

Fra 1.januar 2015 gjelder ny § 2-1 d i pasient- og brukerrettighetsloven om rett til brukerstyrt personlig assistanse. Lovendringen fremgår av Prop. 86 L (2013-2014) og Innst. 294 L (2013-2014).

Kostnadsberegningssaken knyttet til BPA er avsluttet. KS har vært involvert i Helsedirektoratets arbeid med utforming av anbud til ekstern oppdragstaker om evaluering av rettigheten. Følgeevalueringen har en tidshorisont på 2 år fra mai 2015. KS vil involveres i oppfølgingen gjennom konsultasjonsordningen.

8 Bilaterale avtaler – Status for reforhandling mv.

Arbeidet med bilaterale avtaler mellom staten og KS innenfor enkeltsektorer er styrket og videreutviklet som en del av en mer forpliktende konsultasjonsordning fra 2007.

Per februar 2016 er det 4 gjeldende bilaterale avtaler innenfor konsultasjonsordningen. En oversikt over bilaterale samarbeidsavtaler ligger som vedlegg f.

Kjennetegn ved avtalene er:

- inngått på politisk nivå
- to parter, staten ved departementene og kommunesektoren ved KS

- begrenset varighet
- de er en del av den nasjonale dialogarenaen med kommunesektoren som konsultasjonsordningen representerer

Det er et mål at avtalene skal brukes på prioriterte kommunale politikkområder og som alternativ til sterkere styringsvirkemiddel som lovfesting og øremerking.

Partene er enige om at avtaler bidrar til en mer systematisk, tettere og omfattende dialog og samarbeid mellom staten og kommunesektoren. KS bidrar til gjennomføringen med nettverk, arenaer, spredning og gjensidig utveksling av informasjon og erfaringer. Antall avtaler har økt fram til 2008, men det samlede tallet på avtaler har nå stabilisert seg og noen avtaler er faset ut.

Vedlegg a) Notat fra TBU – demografi (Ligger separat)

Vedlegg b) KS` regnskapsundersøkelse 2015 (Ligger separat)

Vedlegg c) KS` budsjettundersøkelse 2016 (Ligger separat)

Vedlegg d) Oversikt over lovmedvirkningssaker

Sak	Oppmeldt
Kunnskapsdepartementet	
Revidering av barnehageloven	2. møte 2013

Vedlegg e) Oversikt over kostnadsberegningssaker konsultasjonsåret 2016

Sak	Oppmeldt
Justis- og politidepartementet	
Nødnett	2. møte 2007
Arbeids- og sosialdepartementet	
Plikt for kommunene til å stille vilkår om aktivitet i vedtak om stønad etter sosialtjenesteloven	1. møte 2015

Vedlegg f) Oversikt over bilaterale samarbeidsavtaler i konsultasjonsordningen per mars 2016

Avtaler om velferdstjenester (kvalitet/tjenesteutvikling)		Parter	Inngått	Utløper	Første avtale inngått
1	Avtale mellom Kunnskapsdepartementet og KS om kvalitetsutvikling i barnehagen og grunnopplæringen	KD og KS	07.11.2014	31.12.2017	2009
2	Avtale om videre utvikling av den kommunal helse- og omsorgstjenesten	HOD og KS	20.01.2016	01.01.2019	2003
Avtaler om samhandling mellom ulike deler av forvaltningen					
3	Avtale om bosetting av flyktninger i kommunene og om etablering og nedlegging av asylmottak samt omsorgssentre	JD, BLD, KMD og KS	22..04.2013	31.12.2015	2004
4	Utviklingsavtale mellom Arbeids- og sosialdepartementet og KS for partnerskapet stat –kommune om NAV-kontorene	ASD og KS	13.04.2015	31.12.2017	2012

